

УДК: 32.019.52

Леся БАЛУЦЬКА

(Львів)

ГРОМАДСЬКА ДУМКА І ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

Ось уже двадцять років Україна перебуває на шляху становлення демократії. У процесі трансформації політичного режиму, на етапі переходу від тоталітарного суспільства до демократичного, важливими є підвищення рівня розвитку індивідуальної свободи індивіда, повага до його потреб, інтересів, оцінок і суджень існуючої ситуації, тісна співпраця владних структур з громадськими організаціями, а також формування розвинутого громадянського суспільства. Важливим елементом демократичного суспільства є сформована громадська думка, роль якої особливо зростає, коли у суспільстві відбувається злам усталених соціо-політичних конструкцій.

Окрім проголошення курсу на демократію, що зазвичай відбувається саме у цей переломний період, необхідним є його дотримання, а не лише показова декларація. І тут незамінним елементом виступає громадська думка, що може слугувати індикатором демократичності. Важливою рисою демократії є вільне висловлення своїх думок. Громадська думка є не лише певним елементом артикуляції інтересів суспільних груп, але й дієвим механізмом спротиву існуючій владі, якщо діяльність останньої відхиляється від проголошених ідей.

Будучи важливим соціально-політичним інститутом демократії, громадська думка виконує ряд основоположних функцій, які, з одного боку є визначальними атрибутами власне громадської думки як впливового механізму демократичного зразка, з іншого, слугують кращому утвердженню демократії, надто в суспільствах, що трансформуються. І хоча громадська думка є притаманною усім суспільствам, незалежно від встановленого в них тоталітарного, авторитарного чи іншого способу врядування (попри деякі думки, що громадська думка є елементом виключно демократії), її сутнісні ознаки та функціональні характеристики відчутно модифікуюся, залежно від природи відповідного режиму державної влади і досягають свого найвищого розвитку саме в умовах демократії.

На переконання відомого дослідника громадської думки Б. Грушина, під “громадською думкою” у сучасній міждисциплінарній традиції наукового дослідження розуміють два суспільні феномени: по-перше, громадську думку розглядають як соціальний (чи соціально-політичний) інститут, що стійко й ефективно бере участь у здійсненні влади, один з визнаних, узаконених механізмів процесу прийняття рішень на всіх рівнях життя суспільства. Інакше кажучи, громадська думка – це форма виявлення політичної волі, свідомості мас, що реально “чинить тиск” на органи управління (у тому числі й на виборах та референдумах) і, поряд з іншими соціально-політичними інститутами, бере участь у політичному процесі; по-друге, громадська думка – це сукупне судження безлічі груп людей, яке поділяється різними соціальними спільнотами з приводу тих чи інших подій, явищ дійсності. Причому, з одного боку, це не проста сума думок групи людей, з іншого боку – визначеної більшості людей, визначеної сукупності” [2, с. 16].

Відтак, перше визначення громадської думки, яке подає Б. Грушин, може бути прийнятним виключно для демократичного врядування, адже саме в умовах демократії здатні ефективно у режимі зворотного зв'язку співпрацювати між собою влада і громадянин, політична еліта та громадянська спільнота. Згідно з другим визначенням, у якому громадська думка є сукупністю думок індивідів, без зазначення їх (індивідів) реального впливу на процес прийняття політичних рішень, громадська думка може функціонувати і в тоталітарному чи авторитарному режимах, проте, її визначальні риси, як вагомому інституту демократії, будуть втраченими.

Для німецької дослідниці Е. Ноель-Нойман громадська думка становить сукупність оцінок, які містять не тільки погляди, що підтримують провладну точку зору, але й позиції, думки чи судження, що не виражаються громадськістю через їхнє небажання діяти, займати активну позицію, в міру їх пасивності чи опозиційності, або через боязнь опинитися на маргінесі загальноприйнятих думок. Це і називається “спіраллю мовчання”. Ноель-Нойман пропонує такі варіанти трактування поняття громадської думки:

1. Громадська думка як певна раціональність, що відіграє роль інструменту в процесі формування і прийняття рішень в умовах демократії (соціально-політичний інститут, що впливає на органи управління, детермінуючи їх дії, склад і структуру, шляхом формування визначеної громадської думки та її вираження).

2. Громадська думка як соціальний контроль, роль якого полягає в сприянні соціальній інтеграції й у забезпеченні достатнього рівня згоди, на які можуть спиратися дії та рішення (інститут соціального контролю, де громадська думка стосується всіх членів суспільства і механізм її впливу на них полягає в тому, що люди змушені знаходитись тим чи іншим способом під впливом страху перед ізоляцією, осудом нестандартної поведінки, який несе в собі громадська думка) [6, с. 98–101].

З цієї позиції, як бачимо, громадська думка розглядається в умовах демократії. Але говорячи про «спіраль мовчання» як один із елементів громадської думки в демократії, можна припустити, що в умовах недемократичних політичних режимів громадська думка перетворюється на «спіраль мовчання» в цілому. Адже офіційна ідеологія тоталітарного режиму, декларований програмний курс в авторитаризмі вже із самого початку виключає можливість існування громадської думки як дієвого механізму соціального контролю індивідів, а навпаки, в силу об’єктивних причин перетворює її в “мовчазного слухача”. І якщо, згідно із твердження Е. Ноель-Нойман, “спіраль мовчання” за демократії виникає через страх індивідів бути незрозумілими чи не сприйнятими іншими членами соціальних груп і спільнот, що мають протилежні чи відмінні від їхніх думки, то в недемократичних режимах ця боязнь пов’язана з куди більшим ризиком: потрапити в немилість до правлячої влади, стати об’єктом політичного терору і репресій, чи навіть попрощатися з життям (в умовах жорсткого тоталітаризму).

Говорячи про перехідні суспільства, слід звернути увагу на той факт, що громадська думка у цей час зазнає суттєвих змін і в першу чергу через послаблення політичної та індивідуальної несвободи особи, через зменшення державного контролю і тиску на громадян в цілому. Поступово пропадає страх перед ймовірним покаранням за протилежну до офіційно правильної думку. Згодом починає виникати опозиційне мислення. Громадськість бажає долучитися до політичного процесу, стати його безпосереднім учасником, а не номінальним, як це було за тоталітаризму чи авторитарного режиму.

Однак саме авторитарний режим ряд авторів зараховують до етапу зламу, до послаблення тоталітаризму. Приміром Ю. Сурмін, зазначає, що “в процесі еволюції тоталітарне суспільство переростає в авторитарне... В офіційній громадській думці на зміну вульгарному відкиданню опозиційних поглядів приходить спроба аргументації, обґрунтування офіціозу. Характерними є поділ на думки для народу і на думки для партійно-державного клану” [7, с. 18].

Громадська думка часто аналізується саме у структурі громадської свідомості, відповідно до цього її можна розглянути як стан свідомості, що змінювалася у процесі переходу суспільства з одного якісного стану в інший, тобто у процесі трансформації політичного режиму. Відповідно із зміною політичного режиму, а відтак із послабленням політичної індоктринальності, змінюється ставлення громадян як до влади, так і до самих себе. Відбувається сприйняття політичної дійсності як такої, де має місце суспільна оцінка, вираження інтересів та готовність до міни відповідної ситуації у разі незадоволення нею. Таким чином зароджується громадська думка, яка поступово здатна стати дієвим механізмом суспільної активності, зміни політичного курсу з урахуванням інтересів громадян, контуром зворотного зв’язку між громадянином і владою.

Український дослідник Б. Кухта розглядає громадську думку як прояв соціальної сфери громадянського суспільства: “У соціальній сфері воно (*громадянське суспільство – Д. Б.*) передбачає діяльність різних неформальних громадських об’єднань... Власне соціальна сфера відводить важливе місце сім’ї, всіляким об’єднанням за інтересами... у цій сфері формується громадська думка, тут розв’язуються суспільні конфлікти, бо власне тут відбувається

інституційне оформлення інтересів, що виникають у суспільстві” [4, с. 111].

Відтак, варто зауважити, що часто, під час вивчення громадської думки проводяться дослідження стосовно впливу на неї сім'ї, етнічної приналежності осіб, їх соціального та сімейного станів, рівня освіти. В сучасній Україні великого значення надається масовим політичним настроям та електоральній поведінці. Актуалізувалися сьогодні і проблеми безробіття, інфляції, шляхів та пропозицій виходу з фінансово-економічної, а також політичної кризи. Всі ці питання беруться на озброєння громадською думкою. Саме її ефективне функціонування здатне сприяти ефективному протіканню трансформаційних процесів у державах, що перебувають на етапі переходу.

На думку В. Набруска, “громадська думка – швидше актуальне прагнення до здійснення або, навпаки, усунення чогось, ніж вираження тривалих диспозицій поведінки, що підкреслює меншу тривалість існування актуальної громадської думки порівняно з соціальною нормою. Як дієвий чинник щодо деяких спільних реалій, громадська думка часто набуває характеру конфлікту між індивідами, які згрупувалися в протилежних таборах. Це одна з ґрунтовних характеристик громадської думки. Емпірично вона має бути наслідком дискусії з питання певного об'єкта, протилежно оцінюваного членами суспільства (залежно від різних групових інтересів)” [5].

Що ж до згаданої автором дискусії, то варто також звернутися до висловлювання Ю. Габермаса, стосовно підвищення ролі громадської думки в наслідок зростання сфери відкритості суспільства, проходження демократичних процесів, розвитку громадянського суспільства. Останнє ж передбачає публіку, яка вступає у дебати, дискусії, суперечки, нерідко створюючи конфліктні ситуації не лише в середині своєї групи, але й з представниками влади, з діяльністю якої часто може не погоджуватися [1].

Громадянське суспільство якраз і передбачає критику урядових рішень, а однією з головних функцій громадської думки є критична функція, в основі якої лежить аналогічне завдання. Але часто самої критики є замало, необхідними є пропозиції щодо зміни політичної стратегії, яка б відображала інтереси громадян у прийнятті політичних рішень, враховувала вимоги громадської думки під час вироблення державної політики.

На думку низки авторів, таких як Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко: “В демократичних суспільствах у ролі партнера і суперника державного управління виступають, з одного боку, громадська думка, з іншого – засоби масової інформації. Що стосується громадської думки, то, будучи одним з критеріїв демократичного суспільства, як виразник думки більшості народу, вона в той же час може бути опосередкованою, нестійкою. Громадська думка, як правило, обирає прості і швидкі рецепти вирішення соціальних проблем. Диктат громадської думки може бути не менш жорстким, ніж панування державної влади. Власне кажучи, в одній із сильних сторін демократії – опорі на громадську думку – при певних політичних умовах є небезпека руху до авторитаризму і тоталітаризму” [3]. Така небезпека, очевидно, характерна саме для перехідних суспільств, коли громадська думка може вийти з-під контролю громадськості, і, створюючи враження, що діє в інтересах всіх громадян, насправді стає маніпулятивною зброєю в руках державного апарату.

Громадська думка справді може розвиватися і функціонувати в демократичному суспільстві, або такому, що перебуває на стадії трансформації, одночасно слугуючи способом становлення власне демократії, сприяючи якісному перетворенню суспільної свідомості. Інститути громадської думки та демократії – поняття значною мірою взаємозумовлені і тісно взаємопов'язані. Ефективний розвиток одного з них обов'язково позитивно відображається на розвитку іншого.

Формування громадської думки обумовлене також низкою інших, виключно демократичних процедур та ознак суто демократичного врядування. Відтак, для того, аби громадська думка у перехідному суспільстві могла набути якісних ознак повноправного демократичного інституту необхідно вживати відповідних заходів найперше самим представникам влади, які прагнуть демократичного курсу. Чи не найважливішим елементом розвитку громадської думки є вільні, незаангажовані, альтернативні засоби масової інформації, які різносторонньо висвітлюють інформацію, подають її об'єктивно та неупереджено. Для цього необхідним також є створення доступу до інформації, яка висвітлює діяльність державних керманівців. Влада повинна усіляко сприяти суспільній поінформованості, особливо,

що стосується питань суспільно-державного управління. А у перехідних суспільствах – ліквідувати монополію держави на ЗМІ та на потоки інформації в цілому.

Важливим моментом тут також має стати залучення до роботи у мас-медіа компетентних кадрів, а також сприяти їх підготовці, заохочувати до фаховості. Таким чином можна буде підвищити і рівень компетентності громадської думки, адже через ЗМІ відбувається як її ретрансляція, так і формування. Окрім цього, необхідним є дослідження громадської думки, відстеження її основних тенденцій та врахування їх з боку влади, відображення інтересів суспільства, виражених у громадській думці, у політичному курсі держави. Сюди ж можна додати ще одну важливу умову – створення правових умов існування та функціонування громадської думки, її інституціалізація.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 124 с.
2. Грушин Б. Мнение о мире и мир мнений / Б. Грушин – М: Политиздат, 1986. – 313 с.
3. Демократизация общества и развитие личности : от тоталитаризма к демократии / Е.И. Головаха, И.Э. Бекешкина, В.С. Небоженко. – К : Наукова думка, 1992. – 126 с.
4. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. – Львів: ЦПД, 2006 – 240 с.
5. Набруско В. Громадська думка як предмет політико-соціологічного дослідження[Електронний ресурс] / В. Набруско. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1587>
6. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: Открытые спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман. – М. : ФАИР, 1996. – 351 с.
7. Сурмін Ю. Теория общественного мнения: Курс лекцій / Ю. Сурмін. – К.: Межрегион. акад. управл. персоналом., 1999. – 67 с.

АНОТАЦІЯ

Балуцька Л. ГРОМАДСЬКА ДУМКА І ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

Стаття присвячена проблемі місця та ролі феномену громадської думки в суспільно-політичному житті. Аналізується феномен громадської думки в процесі трансформації політичного режиму. Визначено її сутнісні характеристики та відмінні риси в залежності від функціонування недемократичного режиму та в умовах становлення демократії. Досліджено можливість існування громадської думки, як явища, звичного для демократичного врядування, в умовах перехідного суспільства. З'ясовано, що у процесі зміни масової суспільної свідомості на етапі переходу змінюються якісні характеристики громадської думки, як явища породженого свідомістю громадян. Визначено ряд характеристик, необхідних для формування громадської думки, в суспільствах, що перебувають на шляху до демократії.

Ключові слова: громадська думка, демократія, політичний режим, інформаційний простір.

SUMMARY

Balutska L. PUBLIC OPINION AND POLITICAL REGIME

The phenomenon of public opinion in the process of political regime transformation is considered. Its substantial characteristics and distinguishing features are determined depending on the course of the undemocratic regime and under the conditions of democracy formation. The possibility of public opinion existence is studied as the phenomenon usual for democratic government under the conditions of transitional society. It is found out that in the process of change of mass public consciousness at the transitional stage the qualitative characteristics of public opinion undergo changes being the phenomenon descendant by the consciousness of citizens. It is determined a number of parameters necessary for public opinion forming in the societies tending to democracy.

Key words: public opinion, democracy, political regime, information space